

*Püsök Sarolta:*¹

Hagyományörzés és újítás összjátéka az erdélyi református egyházban az 1989-es változásokat követően

Interplay of Tradition and Innovation in the Transylvanian Reformed Church after 1989.

We often encounter the conflict of innovation and tradition, but the churches cannot give up their own traditions, because it would contradict their self-definition. Paradoxically the reformed tradition is the innovation and constant renewal, but not in the sense of being trendy and being identic to the spirit of the age. Reformation means reforming the deviant ideas and way of life, it means going back to the center, to the Word (of God).

After the changes in '89, major social changes occurred in Transylvania, the reformed community was also hit by the will of altering.

It is important to see clearly the difference between the rightful and delusory expectation.

The study seeks an answer to the question, how is it possible to transmit and renew our values in the reformed way (under the principle of Sola Scriptura). The present writing discusses only the following approaches of the question: liturgic reforms, sacred space, the relationship of form and content, sacral language, social engagement of the church and pastors etc.

Keywords: Transylvanian Reformed Church after 1989, Tradition and Innovation, Reformation, Reforms, Gospel-centeredness

A 89-es fordulatot követően a volt szocialista országokban óriási társadalmi változások zajlottak, szociológusok, antropológusok és politológusok hada próbálkozik a mérlegkészítéssel, de nincs egyszerű dolguk. Romániára vonatkozóan a „végletes” jelző az egyik legtalálhatóbb. Az utca egyik oldalán segítségért kiált a nyomor, a mélyszegénység, a másik oldalon hivalkodik, hollywoodi sztárparádét tart az újjgazdagok szűk rétege. Sok a tehetséges, jól felkészült fiatal, az elnyomás alatt csendesen előkészült szürke eminenciás is, de

¹ Egyetemi adjunktus, BBTE, Református Tanárképző Kar, pusoksarolta@gmail.com

mindenhol ott kísértenek a régi rendszer emberei, akik sikeresen átmentették az irhájukat, és változatlanul a régi mentalitás mentén haladnak, a korrupció, az elnyomás és bántalmazás lételemük maradt, és fiaiknak, leányaiknak is megpróbálják tovább örökíteni. Emberek sokasága dolgozik látástól vakulásig, küszködik több munkahelyen, vagy emészti testi-lelki egészségét hányódó vendégmunkásként, de mindenhol jelen vannak az üzérkedők, nyereszkedő semmittevők is, vagy egyszerűen azok, akik tehetetlen közönnyel tengődnek egyik napról a másikig, mert a szegénységekultúra olyan fokára süllyedtek, hogy meg sem próbálnak kilábalni belőle. Tarka egyvelegével találkozunk a bővlinak és a világszínvonalú csúcstechnológiának, egyes vonatkozásokban évszázadokkal korábbi állapotok konzerválódtak, más tekintetben szembevető a korszerűség. Nehéz eldönteni azt is valamiről, hogy maradi, provinciális, amit sürgősen meg kellene változtatni, vagy éppen ellenkezőleg, olyan értékes, a múltból fennmaradt kincs, amit mindenképp át kellene menteni a jövő nemzedékek számára, mert lelki, szellemi és/vagy anyagi erőforrása lehet a jövődönnek.

A teológusnak kora társadalma fényeit és árnyait egyaránt látnia kell, ha tisztánlátással szeretné szemlélni saját egyháza jelenét és jövőjét, különösen akkor, ha ez a közöség ún. „népegyház”. Az erdélyi református közösséget sem lehet elvonatkoztatni az összromániai valóságtól. Az országra jellemző sokszínűség meghatározza a presbitériumokban és a templomokban ülőket, de még inkább az egyházközségek peremtelepeseit, és azokat a konzumkeresztyéneket, akiket csak az egyházi szolgáltatások érdekelnek.

A 89-es változásokat követően az erdélyi református közösséget is elkapta a változtatási láz, az új lehetőségek eufórikus hangulatában mindenki tenni akart valamit. Romániában is számos áldozata volt a kommunizmusnak a klérus köréből, de az utolsó évtizedekben valamivel enyhébb volt az elnyomás, pl. a szovjet tagállamokhoz viszonyítva nem zárták be a templomokat. A protestáns közösségeknek azonban óriási érvágást jelentett, hogy az egyházi életet „bezárták” a templomba, azaz elvették a felekezeti iskoláinkat, megszüntették az iskolai vallásoktatást, a templomokon, parókiákon kívül minden ingatlant államosítottak, és az ún. belmissziós tevékenységek szárnyaszegetté váltak azáltal, hogy minden szövetséget beszüntettek.

A 90-es évek elején az eltiltott hagyományok újrafelfedezésén és -élesztésén fáradozott mindenki. A teológus ifjúság lelkes csapata óriási erőbevetéssel indította újra az IKÉ-t, március 10-én megtartották az első országos találkozót,² Kolozsvárt a Protestáns Teológiai Intézetben minden csütörtök este volt ifjúsági összejövetel. Felemelő, de ugyanakkor félelmetes is volt a látvány, ahogyan hétről hétre zsúfolásig megtelt a terem, hogy meghallgassanak egy előadást. Felemelő volt az ismétелhetetlen spirituális élmény a diktatúra éveinek lelki éhségét követően. Félelmetes is, mert hajszálon múlt a siker, akkor és ott mindenki éhes volt az újra, az információra, része akart lenni a

² PÜSÖK Sarolta: Az Erdélyi Ifjúsági Keresztyén Egyesületről. *Confessio*. Református Zsinati Iroda, Budapest. 1990/4, 91.

változásoknak mindenáron, de ugyanezekkel a szervezési módszerekkel tartósan nem lehetett eredményes maradni. Szinte minden belmissziós szervezet és intézmény újjá szervezői beleestek abba a kelepcébe, hogy a hagyományokat változatlanul akarták feleleveníteni, ott akarták folytatni, ahol a diktatúra erőszakossága miatt abbamaradt. Idővel azonban egyértelműen csökkent az elvégzett munka határfoka, apadt a lelkesedés, a templomlátogatás, a rendezvények vonzereje. Az érdeklődés csökkenésében számos tényező közrejátszik, az időközben kialakult információdömping, az emberek túlszűfolt életmódja stb., de tagadhatatlan, hogy a hagyományok merev alkalmazása is károsan hat. Kiutat jelenthet a válságból, ha sikerül megeleveníteni a hagyományt, amit több-kevesebb sikerrel alkalmaznak is az utóbbi években a belmissziós szövetségek. Az ifjúsági szervezetekben hamarabb, de fokozatosan, a nőszövetségi és presbiteri rendezvényeken is bevezették fokozatosan a frontális előadások és fórumbeszélgetések mellett a kiscsoportos beszélgetéseket, a didaktikai játékokat. A kortárs szakirodalomban is megjelent az ilyen irányú biztatás: „A régi, » jól bevált « módszerekkel nehéz szakítani, de bizonyára nem lehetetlen és megéri a fáradságot. Szakítsunk a régi, elavult módszerekkel és keressünk ötletes módszereket! Nézzünk szét az élet más területein is, hiszen Jézus is ezt tette, ő is az újat kedvelő, ötletes tanító volt.”³ – olvasható alig egy évtizeddel a rendszerváltást követően. Az iskolákban is hamarosan bebizonyosodott, hogy a háború előtti tantervek és tankönyvek használhatatlanok, így az utóbbi huszonöt esztendőben többször is átdolgozták a vallástanterveket. Alapképzések, továbbképzések egész sora hivatott arra, hogy hozzáértő szakemberek irányítsák a munkát, mert számos trükk és fortély, hasznos módszertani fogás megtanulható, persze a lelki értékek közvetítésében a siker igazi titka nem csak ezekben a formai kérdésekben, hanem elsősorban az Istenhez és az emberhez való viszonyulásban rejlik.

Egyértelmű, hogy állandóan késznek kell lenni a változtatásokra, de kérdés, hogy miféle értelemben. A lengyel származású filozófus, Leszek Kolakowski⁴, aki mind a fennálló hatalmat, mind az egyházat élesen bírálta, már a hatvanas években rámutat arra, hogy az egyház hiába akar állandóan megfelelni saját korának, hiába „fut versenyt az idővel”, legfeljebb az ördögöt szórakoztatja képtelen vállalkozásával.

A nagy átalakulások korában nem meglepő, hogy az egyház is a vélt és valós igények pergőtüzébe kerül. Alakul a templomhoz, a szakrális térhez való viszonyulás is. Kalotaszegen⁵ a külföldi látogatóknak mindig el kell magyarázni, hogy a sok piros vagy kék írásos terítő, vagy színesre festett kazettás mennyezet nem valamiféle szentképeket pótló, református szakrális művészet, hanem az egykori profán művészetből átörökített díszítőelemek, csak-hogy idővel a lakásokból kikoptak, a templomban pedig megmaradtak. Elgondolkodtató,

³ GORBAI (sz. Balázs) Gabriella: Kreativitás a katekézisben – Játék. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica*, Kolozsvár. 2001/2. 143.

⁴ KOLAKOWSKI, Leszek: *Stenogramm einer metaphysischen Pressenkonferenz, die der Dämon am 20.12.1963 in Warschau abgehalten hat*, 60-78. In: *Gespräche mit dem Teufel – Acht Diskurse über das Böse*, Serie Piper, München-Zürich, 1986, 63.

⁵ Gazdagon díszített kézimunkáiról híres néprajzi tájegység Erdélyben, Románia északkeleti részében.

hogy ami egykor azt hivatott szolgálni, hogy az ember a templomban is otthon érezze magát, azaz a lakásához hasonló környezetben, mára épp az ellenkező hatást keltheti, furcsának, szokatlannak tűnhet. Nehéz eligazodni abban is, hogy az embereknek újabban mi jár a fejükben, amikor a templomot választják, vagy épp elkerülnék bizonyos események kapcsán. Erdélyben is hatnak a romantikus filmjelenetek, s időnként az ifjú pár azt szeretné, ha a lelkész kimenne a templomból, és az esküvői istentiszteletet a természet lágy ölén tartaná (tavon, rózsaligetben stb.). A kérést lehet missziós lehetőségnek tekinteni, és akkor menni kellene, vagy lehet a templom elértéktelenedésének minősíteni, és akkor sírni volna jobb. „Mecset keresztyén templom ellenében”⁶ vita egyelőre távoli a kevésbé fejlett, így a migránsok által nem célországának tekintett Erdélyben, ellenben templommal kapcsolatos megbotránkoztató, kemény közvitát kiváltó események Európának ebben a szegletében is történnek, pl. a kolozsvári Farkas utcai templomban rendezett divatbemutató.⁷ A megintésben részesített presbitérium arra hivatkozott, hogy a templom felújításához nyert uniós pályázathoz megígérték, hogy számos kulturális esemény számára nyitnak kapukat, kérdés, hogy meddig lehet védtelenül kitérülközni? Súlyosabb a helyzet, amikor a nyomás, a kérés belülről érkezik, a saját egyháztagok elvárásaiként. Régi hagyománynak számított, hogy a kereszteleseket népes gyülekezet körében tartották, lehetőleg a vasárnap délelőtti istentiszteleten, hogy a liturgiában is megjelenő kérdés értelmében az egész közösség örvendjen az újszülöttnak, és felelősséget vállaljon lelki fejlődéséért. Újabban egyre gyakrabban kéri a családok, hogy szombat délután, csak a szűk családi kör jelenlétében történjék a keresztelezés, hogy a tisztelt vendégek vasárnap kipihenhessék a kereszteleői multság fáradalmait. Hagyományosan a konfirmációi istentiszteletek egyik fénypontja volt, amikor az úrvacsoraosztáson először résztvevő ifjakkal együtt a gyülekezet többi tagja is részt vett, így valósult meg az igazi communio, azaz közösség Istennel és egymással. Újabban egyre több egyházközségben hallgatnak a rohanó ember hóbortjára, és csak az ifjak úrvacsoráznak, így hamarabb befejezik, nem „hűl ki az ünnepi leves”, csakhogy közösségi élmény helyett ilyenként inkább valami színházi előadássá alakul a konfirmációi istentisztelet. A konfirmáció időpontjával kapcsolatosan pedig egészen nevetséges érvek hangzanak el, amikor a hagyományos áldozócsütörtöki vagy pünkösdi előtti vasárnapon megtartott ünnepség helyett azt kéri, hogy nyáron legyen, mert akkor már nem kell iskolába járni a gyerekeknek, vagy akkor már terem a zöldségeskert, jut bőven a vendéglátásra.

⁶ Lásd pl. a hamburgi építésszel, Joachim Reiniggal készített riportot a *Die Tageszeitung*-ban, aki a kihasználatlan keresztyén templomok helyére mecseteket építtetne vagy építtetne, vagy építene: *Zeichen gelungener Integration „Moscheen müssen sichtbar sein“* –<http://www.taz.de/!5313826/>, 2016.08.26.

⁷ 2015. november 13-án a legrégebbi kolozsvári magyar református templomban divatbemutatót tartott a ZAIN-Design Expressions cég. A kedélyeket méginkább felborzolta a tervezőnek az a nyilatkozata, hogy „régii erotikus álma” valósult meg azáltal, hogy egy görög katedrálisban mutatták be ruhakölteményeit. Lásd bővebben az alábbi, és a kapcsolódó cikkeket: <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/56024-rendezzunk-e-divatbemutatot-a-templomban>, 2016. 08. 26.

A fentiek mindössze pillanatképet nyújtanak az egyre bonyolultabb átalakulási folyamatokról, ahol nehéz megtalálni a helyes mértéket, a hagyományok formáihoz ragaszkodó, de belül kiüresedett konzervativizmus és a liberalizmus felé hajló nyitottság között. A modernizálásról a református egyház le sem mondhat, hiszen alapmeghatározása szerint törekednie kell az állandó megújulásra. Paradox módon a református hagyomány nem más, mint maga az újítás. Mindazt, ami időközben deformálódik, rossz irányba hajol, vagy értelmetlenné merevedik időről időre vissza kell helyezni eredeti helyére. A református önanonosság szakavatott kortárs kutatója, E. Busch könyvében rámutat arra, hogy a református nivoltot summázó, az állandó megújulás szükségéről szóló híres mondatnak legtöbbször csak az első felét szokták idézni: *Ecclesia Reformata Semper Reformari Debet*, holott kulcsfontosságú a zárshó *Secundum Verbum Dei...* (azaz: a „a református egyházat szüntelenül reformálni kell **Isten ígéje szerint**”). Nagyszerű könyvében hozzáfűzi: „Csak akkor vagyunk elődeink lelki gyermekei, csak akkor járunk az ő nyomdokaikban, csak akkor megyünk az úton velük kézen fogva, ha az egyház bennünk is Isten ígéje szerint újul meg: ha nem a megváltozott kor körülményeihez, hanem mindenekelőtt Isten élő ígéjéhez igazodunk”⁸

Az ígeközpontúság elsősorban azt jelenti tehát, hogy nem szabad válogatás nélkül minden elvárásnak engedelmesskedni csupán azért, hogy korszerűek, divatosak legyünk. Ugyanakkor valami olyasmit is jelent, hogy nem elégségesek a felületi változtatások, mert az igazi megújulásnak belülről kell történnie. A svájci származású teológus, Klaus Douglass az egyház új reformációjáról szóló ötletgazdag, de talán túlságosan is vibráló gondolatai között olvashatjuk a fenti állítást nagyszerűen szemléltető mondatokat: „Reformációra van szükség nem pusztán reformokra... Az egyház megújulását nem lehet külsőségeink pusztán megváltoztatásával elérni. Ez olyan lenne, mintha az ember úgy akarná megváltoztatni az egyéniségét, hogy vesz egy új ruhát magának.”⁹ A szó szoros értelmében is történtek hasonló próbálkozások a rendszerváltást követően. Többen azt vélték, hogy ha a lelképásztor rövidnadrágban és pólóban tart ifjúsági bibliáóráát, akkor özőnleni fognak a fiatalok, hiszen ugyanazt az öltözéket viseli. Persze a másik véglet, amikor nyári táborban is zakót és nyakkendőt visel a lelkész. Érdemes odafigyelni a gazdasági világra, ahol komoly lélektani folyamatokat elemezgetnek az üzlet hatékonnyá tétele érdekében, s ilyenként közhelyszerű megállapítás, hogy az ügynökök sokkal hatékonyabban tudnak bármit is eladni, ha ún. üzleti viseletben tárgyalnak, egyszerűen azért, mert a ruhájuk is azt üzeni, hogy komoly, fontos ügyet képviselnek, s ezt tanítják is nekik.¹⁰ Lehet, hogy a túlzott lezserség épp ellenkező hatást vált ki, s taszítja a biztonságra, náluk erősebb, bölcsebb ember tanácsára vágyó ifjakat? Az elmúlt évtizedekben

⁸ BUSCH, Eberhard: *Egy felekezet arculata (Reformiert. Profil einer Konfession)*. Theologischer Verlag, Zürich, 2007.), Kálvin Kiadó, Budapest, 2008. 13.

⁹ DOUGLASS, Klaus: *Az új reformáció – 96 tétel az egyház jövőjéről (Die neue Reformation - 96 Thesen zur Zukunft der Kirche)*. Published 2001 by Kreuz-Verlag, Stuttgart). Kálvin Kiadó, Budapest, 2002. 64.

¹⁰ Lásd: GÖRÖG Ibolya: *Protokoll az életem*, (2., átdolgozott kiadás). Atheneum, Budapest, 2006. 62–78.

hivatalosan véghezvitt reformok is történtek, pl. a liturgiai és az énekreform. A Magyar Református Egyház Konventje már 1997-ben elhatározta egy közös magyar református liturgiai könyv és énekeskönyv kidolgozását, amely hamarosan meg is történt, Erdélyben kötelező módon be is vezették. A folyamat meglehetősen nehézkes volt, s nem annyira az újtól való természetszerű idegenkedés miatt, hanem sokkal inkább azért, mert egy felülről induló kezdeményezés, kötelező reform csakis akkor tud igazán hathatós lenni, ha találkozik a belső igénnyel és igennel. Az énekeskönyv gazdag új énekekben, a zeneértő emberek értékelik a ritmikus éneklést, az átlagembernek azonban nagyon sok időre volt szüksége ahhoz, hogy megértse, hogy a gyülekezeti éneklés nem néhány tradicionális dallam „elbögéséből” áll, hanem arra hivatott, hogy a zene, az ember az énekhang segítségével is kifejezze gondolatait, beszéljen Istennel és egymással. A liturgiai reform pedig többek közt a lutheránus rezponzórikus rend mintájára a gyülekezeti tagok megmozgatására törekedett, de kiderült, hogy önmagában ez nem elég ahhoz, hogy az emberek jobban érezzék magukat az istentiszteleten.

Ugyanakkor elengedhetetlenül fontosak a reformtörekvések is, a kiüresedett formák helyére olyasmint kell keresni, ami megérinti a ma emberét, ami megfelelő önkifejezési módot biztosít számára. Ilyen értelemben Douglass alábbi megállapításával is egyet kell értenünk: „Számos »lutheránus« végzetes tévedése, hogy az új évezred egyházát a tizenhatodik század módszereivel és eszközeivel akarja építeni” és „Protestánsnak lenni annyit jelent: azt tenni, amit a reformátorok tettek, nem pedig azt, hogy ugyanúgy csinálni a dolgokat, mint ők.”¹¹ Talán az egyszeri lelkipásztor is ráértett erre, amikor megelégtelt az úrasztalán éktelenkedő művirágokat, s megtalálta a varázsszót, amivel minden becsületes magyar reformátust meg lehet győzni: „Atyámfiak! szegény ez a csokor, hiszen már Kálvin megmondotta, hogy a templomba művirágot nem teszünk.” Az előbbi anekdota igazságtartalma az, hogy reformátoraink véleménye valóban mérvadó, kérdés, hogy képesek vagyunk-e megtalálni saját világunkban tetteik analógiáit. A nők lelkésszé szentelése, avagy a presbiternők kérdése biztosan nem foglalkoztatta a reformátorokat, de nem is kellett rettegniük a lelkészi pálya elnőiesedésétől. Az utóbbi félelemre gyakran hivatkoznak a teológiai érvekből kikopott kortárs egyházi tisztségviselők, akiknek dönteniük kell pl. a lányok számára kiírt felvételi helyekről vagy a végzett hallgatók kinevezéséről. A korábbi nemzedékek bizonyos értelemben merészebbek voltak, hiszen 1916-ban már beiratkozhatott a kolozsvári teológiára az első nő, és a *Református Család* 1933-as lapszámaiban teológusaink arról cikkeznek, hogy ideje volna a presbitériumokba nőtestvéreket is bevéltetni. Meggyőződésem, hogy ha Kálvin vagy Luther „átlátogathatna” közénk, és rálátásuk lenne az utóbbi 500 esztendőben végbe ment társadalmi változásokra, minden további nélkül örömmel fogadnák a nőket mind szószéken, mind a döntéshozó testületek különféle szintjein, s erre nem műveltségük a garancia, hanem az a biblikus gondolkodás, amely képes a lényeg megőrzésére úgy, hogy közben mérlegelni tudja a kor szavát, és elfogadja mindazt, ami az evangélium ügyét szolgálja.

¹¹ DOUGLASS, 67–69.

Végezetül még egy gondolatsor, ami abból indul ki, hogy a lényeg az Igeközpontúság. Ismételten E. Busch mondatát idézem, aki megpróbálja meghatározni, hogy mit jelent az élő Ige: „...nem azt jelenti, hogy Isten az egyháznak mindig valami újdonságot mond. Az ige oly módon élő ige, hogy Isten ugyanazt mindig új módon, és mint valami különleges üzenetet mondja.”¹² A svájci lelkész ugyanennek a gondolatnak a mentén fel-szólító módban fogalmaz: „XI. Parancsolat: Ne légy unalmas!”¹³ Könyvtárnyi művet írtak arról a hermeneutikai alapkérdésről, miként értheti meg a bibliai üzenetet az igehirdető önmaga számára, és arról a homiletikai, s részben retorikai alapkérdésről, hogy miként teheti ezt mások felé is érthetővé. Mindezek bővebb kifejtése az olvasó/hallgatóság megnyugtatásaként elmarad, de néhány égető kérdést muszáj kiemelni. Ami az egyházi nyelvezetet illeti, néha tényleg az az érzése az embernek, hogy megállt az idő valamelyik előző évszázadnál. A kortárs igehirdetések között még mindig sok az olyan kánaáni nyelvet beszélő, amely csak annyira érthető a hallgatóságnak, mint az az újság cikk, amit egy alig ismert idegen nyelven olvas, így aztán gyakran ismétlődhet az egyszerű székely asszony esete, akit a templomból hazamenet arról faggat a férje, hogy miről beszél a pap, azt válaszolta, hogy a bűnről. A férj tovább kíváncsiskodott, hogy mit mondott róla, mire az asszony őszintén bevallotta, hogy „azt nem tudom, de erősen ellenezte”. Elsőrendű feladat tehát a megkopott szavak, kifejezések átfényezése, azaz érthetővé tétele. Természetesen a szinonimák használata sem elégséges, mert szakmailag helyes lehet egy tömör szöveg, de még mindig nem közérthető. Anyanyelvünk egyik jellemvonása a szavak szintjén gyakori képi megjelenítés, valójában ezt kellene gyakorolni, és a szövegrészeket is egyre szemléletesebben megfogalmazni, egyszerűen úgy, ahogyan Krisztus tette, aki a görögnek görög, a zsidónak zsidó tudott lenni, azaz mindenkihez a saját gondolkodásmódja, nyelvi világa szerint szólt. A szemléletesség kérdése kapcsán ismét szembesülünk a hagyomány és újítás kérdésével, a szószéken klasszikus egyszerűséggel beszélő is lehet szemléletes, és az igehirdetés közben vetítképeket bemutató üzenetének a lényege is maradhat észrevétlen.

Idős lelkészek idézik a régi bölcs mondást, hogy „az a lelkész, aki hét közben láthatatlan, vasárnap érthetetlen”. A megállapítás kétségtelenül érvényes ma is, a nagy kérdés ismét az, hogy miként válhat láthatóvá a 21. század lelkésze. A hagyományos életmód a múlté, már az egyháztagnak sem kapálgatnak hétköznaponként a kertjeikben, napközben üresek az utcák, mert mindenki dolgozni ment valahova, egyesek a legközelebbi városba, de sokan akár hetedhét országon túlra, hogyan lesz látható a lelkész, talán a Facebookon, különféle közösségi oldalakon, blogokon? Talán. Mindenképp meg kell találnia az egyház szolgálattelvőinek annak útját-módját, hogy az egyháztagnak életének részesei legyenek, osztozzanak örömeikben és bánatukban.

¹² BUSCH, 13.

¹³ DOUGLASS, 90.

A református hagyomány egyik értékes része a bibliaóra, de ez csak akkor marad értékes, fontos része a gyakorlatnak, ha minden nemzedék rátalál azokra a fontos kérdésekre, amelyek tényleg foglalkoztatják az embereket, s akár tabuk, akár közbeszéd témái, de létfontosságúak számukra.

Örökzöld téma a rendszerváltást követően, hogy politizáljon-e az egyház. Erdélyben különösen is kiéleződött a kérdés, miheyst egy református püspök nevéhez kötődött a forradalmi változások szikrája. Latens kérdés maradt az egyház politikai szerepvállalása mindaddig, ameddig az erdélyi magyarság körében egypártrendszer uralkodott, de miheyst két másik párt is alakult, újra kellett gondolni a kérdést. Végül egyházunk tételesen is kijelentette, hogy a lelkészeknek tilos aktívan részt venni bármely politikai pártban, de ez korántsem jelenti azt, hogy az egyház apolitikus magatartást tanúsítana. A protestáns egyházak „hagyományosan” érzékenyek mind a szociális, mind a politikai kérdések iránt, azaz a közkérdésekben segítenek az egyháztagoknak eligazodni, lelkiismeretük szerinti, ilyenként Igeszerű döntéseket hozni.

Az emberek életében való jelenlét, a melléjük állás emberi akarat függvénye, így törekedni lehet rá. A vasárnapi érthetőség emberi oldaláért sok mindent meg kell még tenni, de mégiscsak Isten nagy kegyelme, ha ez a megbolydult nyáj, a változások zavaros éveit élő erdélyi református közösség az Ige értőjévé, és az Ige megtartójává válik ismét.

Felhasznált irodalom – Források

- BUSCH, Eberhard: *Egy felekezet arculata (Reformiert. Profil einer Konfession)*. Theologischer Verlag, Zürich, 2007.). Kálvin Kiadó, Budapest, 2008.
- DOUGLASS, Klaus: *Az új reformáció – 96 tétel az egyház jövőjéről (Die neue Reformation - 96 Thesen zur Zukunft der Kirche)*. Published 2001 by Kreuz-Verlag, Stuttgart). Kálvin Kiadó, Budapest, 2002.
- GORBAI (sz. Balázs) Gabriella: *Kreativitás a katekézisben – Játék*. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transylvania, Kolozsvár, 2001/2.* 142-153.,
- GÖRÖG Ibolya: *Protokoll az életem, (2., átdolgozott kiadás)*. Atheneum, Budapest, 2006.. 62–78.
- KOLAKOWSKI, Leszek: *Stenogramm einer metaphysischen Pressenkonferenz, die der Dämon am 20.12.1963 in Warschau abgehalten hat, 60-78*. In: *Gespräche mit dem Teufel – Acht Diskurse über das Böse*, Serie Piper. München-Zürich, 1986.
- PÜSÖK Sarolta: *Az Erdélyi Ifjúsági Keresztyén Egyesületről*. In: *Confessio*, Református Zsinati Iroda, Budapest, 1990/4, 90–92.
- Rendezzünk-e divatbemutatót a templomban?* In: MASZOL <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/56024-rendezzunk-e-divatbemutato-t-a-templomban>, 2016. 08. 26.
- Zeichen gelungener Integration „Moscheen müssen sichtbar sein“* In: *Die Tageszeitung –* <http://www.taz.de/!5313826/>, 2016. 08. 26.